

בדין עוסק במצוה פטור מהמצוה

ראשי פרקים :

א. מקורות הדין

ב. פטור מתפילה ומתפילין

ג. דין יכול לקיים שניהם

ד. פטור מהמצוה, דחוייה או הותרה

ה. פסיקת ההלכה

א. מקורות הדין :

שנינו בגמרא ברכות דף י': "ב"ש אומרים בערב כל אדם יטה ויקרא ובבקר יעמוד שנאמר ובשכבך ובקומך. ובי"ה אומרים כל אדם קורא כדרכו שנאמר ובלכתך בדרך." ובגמרא שם שב"ש מפרשי את הפסוק בשבתך בביתך פרט לעוסק במצוה ובלכתך בדרך פרט לחתן. וברש"י שם ד"ה ובלכתך בדרך פרט לחתן וז"ל ואע"ג דחתן נמי עוסק במצוה הוא אי לא כתיב בהדיא אלא מיעוטא בעלמא הוא דקא דרשינן מביתך וממעטינן מינה עוסק במלאכת מצוה דאיכא טירדא אבל חתן דטירדא דמחשבה בעלמא הוא וכו' אי לאו קרא יתירא לא אתמעוט עכ"ל. וכן כתבו תוסי' סוכה דף כ"ה והוסיפו שגירסה זו שלומדת מבשבתך בביתך פרט לחתן ובלכתך בדרך פרט לעוסק במצוה הוא עיקר, שחתן יושב בביתו אלא שחושב. ועוסק במצוה הולך למצוה עיי"ש. ולדבריהם הוא לא מיתורא דקרא אלא מהמשמעות דקרא נלמד דחתן שיושב וחושב במצוה ומבלכתך בדרך נלמד שעוסק בפעולה כגון שהולך לדבר מצוה. ומקשה תוסי' למה צריך שני פסוקים אם חתן שרק חושב במצוה פטור ממצוה אחרת ק"ו בעוסק במצוה בפעולה שפטור ממצוה אחרת, ע"ז תירצו תוסי' שרק חתן פטור תורה שקשה לו להסיר מחשבתו, והנה בתוסי' ב"ק דף נ"ו ע"ב ד"ה בההיא על מה דאיתא בגמרא שם ששומר אבידה סובר ר"י שדינו כשומר שכר משום דבההיא הנאה שפטור מליתן ריפתא לעניא הוי כש"ש וכתבו תוסי' ודוקא בשעה שעוסק בה כגון ששוטחה לצרכה או משום עסק שצריך לאבדה אבל בשביל שאבידה בביתו לא יפטר מלמיתב ריפתא לעניא כיון שיכול לקיים שניהם כדמוכח בסוכה דף כ"ה, דלא נפקא לן מקרא דעוסק פטור ממצוה אלא דוקא באינו יכול לקיים שניהם וסברא הוא דאטו אדם שיש לו תפילין בראשו וציצית בבגדו ומזוזה בפתחו יפטר מכל המצוות? ועוד דאמרין דטעמא דרב יוסף לא שכיח ואי פטרת ליה כל זמן שהאבדה בביתו שכיח ושכיח הוא וכו' עכ"ל. והנה מה שכתבו תוסי' שמוכח כך בסוכה דף כ"ה לא נתבאר איך מוכח כך ומה שמסמן המסורת הש"ס לעיין בתוסי' שם ד"ה שלוחו אדרבה שם הקשו תוסי' על הגמרא איך פטרו שלוחי מצוה מהשבה הרי יכולים לקיים שניהם וביכולים לקיים שניהם¹ הלבוש תפילין וציצית מכל המצוות? ותירצו שאיירי שיבטלו מהמצוה אם ילכו לחפש סוכה עיי"ש. וא"כ איך כתבו כאן שמוכח בסוכה שביכולין

¹ * ראש כולל שבט מחוקק, המאמר נדפס מתחילה בקובץ שערי ציון. לא מסתבר לפוטרים מדין עוסק במצוה פטור ממצוה דא"כ יפטר כל אדם

לקיים שניהם חייבים. ונראה שכונתם לגמרא סוכה דף כ"ה ע"ב דאיתא שם שחתן וכל שושבינין פטורים מן התפילה ומן התפילין וחייבים בק"ש, משום ר' שילא אמרו חתן פטור והשושבינין וכל בני החופה חייבים תניא א"ר חנינא בן עקיבא כותבי תפילין ומזוזות פטורים מק"ש ותפילה ותפילין ומכל מצות האמורות בתורה לקיים דברי ר"י הגלילי שהיה אומר העוסק במצוה פטור מהמצוה ע"כ. וברש"י ד"ה משום ר' שילא אמרו וז"ל חתן פטור מקריאת שמע דטריד ושאר בני חופה חייבין ולית להו להני תנאי העוסק במצוה פטור מהמצוה ע"כ. ועיין במהרש"א בד"ה בתוס' ד"ה חתן, שביאר שני פירושי. פירוש אחד כמו שפירש בעל המאור שהני תנאי שכתב רש"י שלא סוברים העוסק במצוה פטור ממצוה הכונה גם לת"ק דסובר שחתן פטור מן התפילה ומן התפילין וחייבין בק"ש וגם לר"ש שחתן פטור גם מק"ש אבל השושבינין חייבין לית להו העוסק במצוה פטור מהמצוה ולכן חייבים בק"ש והפטור מתפילה ותפילין הטעם כמו שכתב רש"י בד"ה משום דשכיחא שכרות וקלות ראש עכ"ל. ותפילה ותפילין צריכין כונה יתירה ומה שחייבים בק"ש פירש רש"י משום דמצות כונה אינה אלא בפסוק ראשון ויכולים ליישב דעתם שעה קלה כדי לקרוא פסוק ראשון עכ"ל.

ב. פטור מתפילה ומתפילין.

אמנם צריך להבין למה לא חייבים בישוב דעתם כדי שיוכלו להתפלל ולהניח תפילין וכמו לגבי אבל וטבעה ספינתו בים שחייבין אע"פ שטריד שחייב להסיר הטירדא וכמבואר בתוס' ובלכתך בדף כ"ה ע"א בשילהי תוס' וז"ל: אעפ"י שבטירדא דרשות מיבעי ליה ליתובי דעתיה ולהסיר מחשבת טירדתו עכ"ל. אמנם לענין תפילה ותפילין אפשר שגם טירדא דרשות פוטרת וכדמצינו בבא מהדרך שפטור מתפילה ג' ימים מטעם שאינו יכול לכונן דעתו וכדאיתא בעירובין דף ס"ה אבוב דשמואל כי אתו באורחא לא מצלי תלתא יומי עי"ש. אף שג"כ אינו אלא טירדא דרשות ואעפ"כ פטור מתפילה והטעם בזה צ"ל או משום שתפילה צריך כונה יתירה שאין ביכולתו ליתובי דעתא ואנוס הוא ופטרי רחמנא ולא קשה איך מותר לו ללכת מתחילה בדרך לפני התפילה, צריך לומר שיצא לפני זמן תפילה ואח"כ הוא אנוס ומותר להכניס עצמו לאנוס. ולפ"ז גם אבל פטור מתפילה ומה שאמרו אבל חייב בכל המצוות חוץ מתפילין אינו אלא שאר מצוות, שלא נפסק כן להלכה בפוסקים שאבל פטור מתפילה אפשר כמו שכתב השו"ע בסימן צח ס"ב באו"ח לא יתפלל במקום שיש דבר המבטל כונתו והוא מהגמרא בעירובין שם שלא יתפלל אדם בבית שיש בו שכר ועכשיו אין אנו נזהרין בזה מפני שאין אנו מכונים כ"כ בתפילה וה"ה לדין באבל שצריך להתפלל שהחלק הזה שהוא אנוס ואינו יכול לכונן דעתו וכבא מהדרך אין אנו נזהרים בזה"ז. ועיין בר"ן פ"ג דסוכה דף י"ב וז"ל וכי תימא והא אבל דלאו בר כונה הוא ואפ"ה חייב בכל מצוות האמורות בתורה משום דאיבעי ליה ליתובי דעתיה, י"ל דאפשר דאבל נמי פטור בתפילה ותפילין ואין זה מחוור לי מדאמרין חוץ מן התפילין שנאמר בהן פאר אלמא הא לאו הכי מיחייב. ובתפילה נמי אית לן למימר הכי עכ"ל. (ועוד אפשר לומר שאפילו בזמן הגמרא רק אבוב דשמואל נהג כך שכיון ביותר. אבל כל אדם חייב בבא מהדרך, ולכן גם אבל חייב אלא שלפ"ז קשה למה חתן פטור להאי מ"ד דלית ליה עוסק במצוה פטור מהמצוה אלא מחוורתא כדמעיקרא ודו"ק.) ומה"ט פטורים החתן

ושושביניו מתפילה אף שלמאן דלא ס"ל שעוסק במצוה פטור מהמצוה ומה שפטורים מתפילין נראה כיון שעסוקין בשמחת חתן ושכיחא שכרות וקלות ראש כמ"ש רש"י שמש"ה פטורים. ואין לומר שימנעו מקלות ראש וממילא יוכל לקיים המצוה נראה לומר שמצות תפילין אידחי ומה לשאר מצוות שאינם נדחים אלא מפני פקוח נפש ודמיה למצות תלמוד תורה שגם בשביל צרכי הגוף הם נדחים וכדקיי"ל כר"י שאדם נוהג דרך ארץ ונלמד מאספת דגנך וכדאיתא בברכות וה"ה שאר צרכי הגוף דוחים תלמוד תורה אף במקום שאין פקוח נפש ומצות תפילין דומה למצות ת"ת, תדע שהרי כל אדם שאוכל פושט תפילין וכדאיתא בגמרא. וקשה איך דוחה אכילת רשות מצות תפילין וזה לא שמענו שצריך לחכות עד שיהא פקוח נפש ועוד שיכול לאכול בלילה למי"ד לילה לאו זמן תפילין וכן קשה מה שנפסק בשו"ע סימן ל"ח שמצטער פטור מתפילין ועיי"ש במג"א וכן קשה למנהגינו לסלק התפילין לפני תפילת מוסף בר"ח מטעם שאומרים כתר ואיך מבטלים מצוה דאורייתא מטעם זה ואף לפי צד אחד בפמ"ג בפתחתו שמצות תפילין מקיימין בפעם אחת ביום ושאר היום רשות ניחא שמדובר שכבר הניח תפילין באותו היום ולפי"ז יתיישב הגמרא בסוכה שחתן ושושביניו שפטורים מן התפילין איירי שכבר הניחו באותו יום תפילין. אמנם עצם הסברא צ"ע מהיכי תיתי שזה תלוי ביום ובפרט למי"ד שלילה זמן תפילין ולא מיפסקי לילות למה נאמר שכל יום מחייבו ועוד היכן מצינו שאין חייב בה ומ"מ כשמקיימה מברך עליה זו לא שמענו והרי תפילין מברך עליה כל זמן שממשמש בה אלא ע"כ שכל רגע ורגע מחייב במצוה זו ומחורתא כדאמרינן מעיקרא שהמצוה נדחית לצורך גופו וכתלמוד תורה ואם תקשה מהיכן למדו חכמים דין זה ומ"ש משאר מצוות שאינם נדחים בגלל צרכי הגוף אפשר שלמדוהו מתורה וכדאיתא במכילתא הובא בתוס' ר"ה שהקשו תפילין לתורה מפסוק למען תהיה תורת ה' בפיך וכמו שתורה נדחית מפני צרכי הגוף ותורה גופא אפשר שנלמד מאספת דגנך וכסברת ר' ישמעאל שהבאנו לעיל ועכשיו שבאנו לזה נוכל לומר שגם הצד הזה שהבאנו מהפמ"ג שמצות תפילין חיובו מקיימין בפעם אחת ביום כונתו נמי כך שפעם אחת ביום אינו נדחה משום צרכי גופו ושאר היום נדחה ונלמד מתורה שכמו שתורה מקיימים והגית בו יומם ולילה בקריאת שמע שחרית וערבית וכדאיתא במנחות כך גם תפילין מקיים החיוב בפעם אחת ביום ודו"ק. ועיין באור שמח הלכות תלמוד תורה שתלי"ה אם לילה זמן תפילין עיי"ש ולכן בחתן ושושביניו פטורים מתפילין כיון שעסוקים ולפי"ז צריך לומר שמה שאבל חייב תפילין שאף שפירשנו שתפילין נידחין גם בגלל טירדא דרשות היינו טעמא דטרדא דאבלות אינו סותר ללבישת תפילין שבאבלות אין קלות ראש וכונה אינה אלא כונת מצוה וגם אבל יכול לקיים את הכונה וזה שאבל אסור בהסחת דעת ג"כ אין טרדת אבלות גורמת להיסח הדעת וביום הראשון שפטור הוא משום שמעולל בעפר קרנו ובתפילין כתיב פאר ואדרבא מזה שפטור ביום הראשון אף שמסתמא מה שמעולל בעפר קרנו אינו מצוה אלא רשות כשאר טירדא דאבלות דקרי ליה הגמרא טירדא דרשות ואעפ"כ פטור ע"כ שגם רשות פוטרת באבלות והא דביום שני של אבלות חייב, צריך לומר שאינו טרוד עד כדי כך שאינו יוכל לכוין לשם מצוה. אמנם לפי מה שכתבו תוס' כתובות דף ו' שעיקר הטעם שפטור ביום הראשון הוא מהפסוק שנאמר ליחזקאל פארך חבוש עליך מכלל

שלו"ע אסור תפילין והטעם של פאר רק בא לומר שלא נלמד מתפילין לשאר מצוות.

ג. דין יכול לקיים שניהם:

והנה ברמב"ם פ"ד מתפילין הי"ג וז"ל מצטער ומי שאין דעתו מיושבת ונכונה עליו פטור מן התפילין שהמניח תפילין אסור לו להסיח דעתו מהן וכו' עכ"ל ובכס"מ שם כתב הר"י מנוח אע"ג דבשאר מצות אמרינן מצטער מיבעי ליה ליתובי דעתא הכא שאני משום היסח הדעת וכתב עוד מדאמרינן במדרש שהיה חושש בראשו לא היה מניח תפילין של ראש משמע דמצטער פטור מן התפילין עכ"ל ולדברינו ההבדל בין תפילין לשאר מצות שמצטער חייב היינו טעמא שמצות תפילין נדחה מפני צרכיו. ומה שפירש הטעם משום שאסור בהיסח הדעת היינו שאל"כ יכול להניח ולא מעכב לו הצער. ולפי"ז באבל שחייב היינו באופן שאין הצער מונע ממנו היסח הדעת, והנה בשו"ע יו"ד שפ"ח ס"ב פסק שאבל ביום שני חייב בתפילין וז"ל מבעי ליה לאבל ליתובי דעתא לכיין ליבה לתפילין שלא יסיח דעתו מהם שפטור בשעת הספד משום שנאמר פאר ואף שסברה זו אינו אלא ביום הראשון ס"ל להגר"א ששעת הספד ובכי דומה ליום ראשון שג"כ מעולל בעפר קרנו. אכן לפי דרכנו הטעם פשוט שבשעת הספד טרוד ואף שהוא רשות מ"מ גם רשות פוטר וכמשי"נ. אכן לפי"ז מה שכתב שמיבעי ליה לאבל ליתובי דעתי לכוני ליבא לתפילין אין הכונה שחייב לבטל טרדתו אלא הכונה שחייב לכוין ולא יניח בלי כונה ובהיסח הדעת.

אמנם בדעת ר' שילא שחתן פטור גם מק"ש וגם בדבריו פירש רש"י דלית ליה עוסק במצוה פטור מהמצוה. וקשה למה לא חייב ליתובי דעתא ולקרוא ק"ש כדאמרינן גבי טירדא דרשות באבל ואולי אנוס הוא החתן ואינו יכול ליתובי דעתא וגם צ"ל שהכניס עצמו לאונס בעוד שלא חל עליו מצות ק"ש וכגון שנשא לפני צאת הכוכבים אבל בנשא אחר צה"כ צריך לקרוא קודם ק"ש ואסור להכניס עצמו לאונס אחר שחל עליו המצוה, כל זה צריך לבאר בשיטת הבעל המאור בדעת רש"י.

אבל שיטת התוס' בסוכה דף כ"ו ד"ה חתן שם, שמה שכתב רש"י שהני תנאי לית להו עוסק במצוה פטור מהמצוה כונתו לר' שילא שס"ל שחתן פטור והשושבינן חייבים, אבל ת"ק שס"ל שגם השושבינן פטורים ס"ל שהעוסק במצוה פטור ממצוה משום שלגירסת תוס' בת"ק שפטור החתן מכל המצות ועל זה קשיא להו לתוס' שא"כ לר' שילא שלית להו עוסק במצוה פטור ממצוה יתחייב החתן בסוכה ג"כ ועל זה תירצו תוס' שכו"ע אית להו עוסק במצוה פטור ממצוה ואעפ"כ ס"ל לר"ש שחייבין השושבינן מפני שיכולין לכוין אבל חתן אינו יכול לכוין אפי' פסוק ראשון ובק"ש לחודיה פליגי, כך פירש המהרש"א שם בדעת תוס'. והשתא בין לפירושם ובין לפירוש תוס' בשיטת רש"י מוכח שפיר שאף שהעוסק במצוה פטור ממצוה מ"מ ביכול לקיים מפני שיכולים לכוין וכן לרש"י הטעם דת"ק שחייבים כולם בק"ש ע"כ מפני שיכולים לקיים שניהם ולפי"ז מובן מה שכתבו תוס' בב"ק שמוכח מהגמרא בסוכה שבמקום שיכולו לקיים שניהם חייבים גם למי"ד עוסק במצוה פטור ממצוה שהרי השושבינן לכו"ע והחתן לר' שילא חייבין בק"ש מטעם שיכול לקיים שניהם.

אמנם בהגהות הגר"א בב"ק דף נ"ו ע"ב אות קטן ב' על דברי תוס' אלו הגיה, וז"ל: והג"א פ"ב דסוכה. וע"ש בר"ן ושי"פ כתבו דבשעה שעוסק אפי' יכול לקיים שניהם פטור עכ"ל. וכן פסק הרמ"א בסימן ל"ח וגם שם מסומן שהוא מהג"א ומהר"ן פ"ב דסוכה וז"ל הגמרא פ"ב דסוכה אבל בא"ז חולק דכל העוסק במצוה בידיו או ברגליו כגון משקה בהמת אבידה או מאכילה מיפטר בהיא שעתא למיתב פרוטה לעני אע"ג דאפשר לקיים שניהם. וכן לובש שניהם או מתעטף בציצית פטור בשעה שהוא לובש, אבל אחר שהשקה או נתעטף בציצית או לובש תפילין חייב ואין זה קרוי עוסק במצוה וכן ר' חסדא ורבה בר הונא דהוי גני ארקתא דנהרה אע"פ שהיו יכולין ללכת לשבות בסוכה אפי"ה פטורין משום דהולכין לדבר מצוה ועדיין לא הגיעו לשם הוי כמוליד בהמה להשקות דפטור עכ"ל. וזה לשון הר"ן סוכה דף י"ב לפיכך נראה דאית ליה להאי תנא העוסק במצוה פטור ממצוה מיהו סבירא ליה דבק"ש דליכא טירחא כלל ולא מיחסרא ביה מידי משמחה דידהו ומש"ה נהי דכל שלא בעל חתן פטור אפי' מק"ש דטריד, לאחר בעילה חייב. א"י דחתן ובני חופה בטר נשואין ובעילה לא מיקרי עסוקין במצוה והאי דפטרי מסוכה משום דמצטערי הן כל היכא דלא חדי בהדי חתן כל ז', ומש"ה חייבין בכל שאר המצות חוץ מהתפילה והתפילין בכל שאר מצות דאיכא שכרות. ונראה שזה היה דעת רב אלפס ז"ל שהביאה בהלכות, שאילו לדברי רש"י ז"ל דלא כהלכתא היא עכ"ל הר"ן והנה מלשון הר"ן בתירוץ הראשון נראה שסובר כדעת תוס' שבמקום שיכול לקיים שניהם העוסק במצוה חייב במצוה אחרת ואפשר שגם בתירוץ ב' סובר כתוס' ולכן בשאר מצות שאפשר לקיימן גם בשכרות ממילא חייב אבל תפילה ותפילין שאי אפשר לקיימן בשכרות א"כ אי אפשר לקיים שניהם ולכן פטור. וא"א לומר שסובר כשיטת הג"א שממ"י אם לשמוח עם החתן מיחשב כעוסק, א"כ גם בתפילין יתחייבו. וא"כ קשה על מה שכתב הגר"א שדעת הר"ן כדעת הג"א, אבל לכאורה אם נאמר דלא כהגר"א קשה מה נפק"מ בין תירוץ א' לב'. ואין לומר שבתירוץ השני ס"ל להר"ן שלשמח חתן אין זה כלל מצוה ולכן חייבים השושבנין והחתן בכל המצות. ומ"מ מתפילה ומתפילין פטורים משום שאין יכולים לכיין וצריך ע"כ לפרש בטעם הדבר כמו שפירשנו בדעת רש"י וכש"נ לעיל וזה אינו שהרי הר"ן דחה פירוש רש"י, ע"כ נראה שבתירוץ השני ס"ל להר"ן כהגר"א שרק בעסוקין פטורים אמנם מה נחשב לעסוקין סובר הר"ן שלענין מצוה שצריך לכיין נחשב מה שטריד במחשבתו בדבר מצוה כעוסק במצוה ופטור ממצוה אחרת שצריך כונה, אבל לענין מצוה שאינו צריך כונה אינו נחשב כעוסק במחשבה כאילו עוסק במצוה וחייב במצוה אחרת. ולכן כיון שושבנין עסוקין בשכרות ובשמחה לענין מצות תפילין נחשבים כעסוקין במצוה אבל לענין שאר מצות אין עסק שכרות שהוא במחשבה נחשב כעוסק במצוה. והגר"א שכתב שדעת הר"ן כהג"א היינו תירוץ השני וכן נראה מדברי הרמ"א בסימן ל"ח ס"ח שהגיה על פסק השו"ע שכותבי תפילין פטורים מהנחת תפילין כל היום זולת בשעת תפילה וז"ל הרמ"א ואם היו צריכים לעשות מלאכתן בשעת ק"ש ותפילה אז פטורים מק"ש ותפילה ותפילין דכל העוסק במצוה פטור ממצוה אחרת אם צריך לטרוח אחר האחרת אבל אם יכול לעשות שתיהן כאחת בלא טורח יעשה שתיהן, הג"א ור"ן עכ"ל. והנה דינו של הרמ"א משמע לא כשיטת תוס' שעוסק במצוה פטור ממצוה

אינו אלא במקום שאינו יכול לקיים שניהם שמשמע מדברי תוסי' שפטור רק באין יכול לקיים כלל אפי' על ידי טורח הא יכול לקיים שניהם אפי' על ידי טורח חייב. וכן לסברת הגי'א משמע שכל שעוסק בגופו פטור ממצוה אחרת ואפילו שיכול לקיים שניהם בלי טורח אכן לפי מה שביארנו בתירוץ השני של הר"ן ניחא שכל שיכול לקיים שניהם בלא טורח הרי שעסוקו במצוה אחת כאילו אינו עוסק כלפי שניה שיכול לקיים בלי טורח אבל באינו יכול בלא טורח הרי שטרחתו במצוה זו מיחשב כעוסק ופטור ממצוה אחרת ודו"ק.

אכן מקור דינו של הרמ"א מהר"ן סוכה דף י"א עיי"ש, דס"ל כסברת הגי'א ומ"מ כתב דאם יכול לקיים שניהם בלי טורח חייב ודומיא דחתן פטר רחמנא שצריך לטרוח ליתובי דעתא ופטור. אלא שקשה שא"כ למה כתב הטעם שאם אבדה מונחת בתיבתו אינו מיקרי עוסק במצוה אלא מקיים מצוה ולכן חייב, תיפוק לי' שיכול לקיים שניהם וצ"ע. ובאו"ח בסימן ע' ס"ג וז"ל והנ"מ בזמן הראשונים אבל עכשיו שגם שאר בני אדם אינם מכוונים כראוי גם הכונס את הבתולה קורא עכ"ל. ולכאורה צ"ע ממ"נ אם ק"ש בלא כונה אינו מצוה מה התועלת במה שקורא ואם גם שאר האנשים אינם מכוונים גם עליהם למה הם קוראים. ואם סובר הרמ"א שכונה של ק"ש אינו לעיכובא מטעם שמצות אין צריכות כונה או מטעם שלשם מצוה יכול גם חתן לכונן אלא כונת פסוק ראשון אינו יכול לכונן ואולי אינו לעיכובא א"כ גם בזמן הראשונים היה להם לקרות עכ"פ בלי כונה ויקיים המצוה שלא כראוי וזה ודאי אפשר שגם בלי כונה כראוי יוצא. וא"כ היה לראשונים לקרות. והנה מקור הדין של השו"ע הוא מדברי תוסי' ברכות דף י"ז ע"ב ד"ה רק שישא וז"ל ומיהו אנו שאין אנו מכונין היטב גם חתן יש לקרות דאדרבה נראה כיוהרא אם לא יקרא, כלומר אני מכין כל שעה וכו' עכ"ל. אכן בדברי תוסי' אפשר שכונתם לא שחייב לקרוא ק"ש אלא אחרי שהביאו שאסור לחתן להחמיר על עצמו לקרוא כרשב"ג והטעם שמיחזי כיוהרא על זה כתבו שבזה"ז לא שייך יוהרא ואדרבא יותר יש יוהרא כשאינו קורא שמראה שבכל השנה מכין, אבל מצד הדין גם בזה"ז פטור. אבל מדברי השו"ע משמע שבזה"ז חייב ולפי מה שביארנו בדעת הר"ן אפשר לפרש ג"כ הכא והוא שבכל מקום שעוסק במצוה ובאופן שמפריע למצוה אחרת פטור ולכן בזמן הראשונים שכינו אף שכונה אינה מעכבת שמצות אינם צריכים כונה מ"מ מיקרי עוסק במצוה מה שטרוד במחשבות כיון שמפריע לכונת ק"ש, אבל בזה"ז שאינו מכין שאר השנה כראוי וא"כ אין טרדת מחשבתו מפריע לו לכונן קצת בק"ש וכרגיל כל השנה ולכן אינו חשיב כעוסק במצוה. אכן בדעת תוסי' שתלוי אם יכול לכונן שניהם קשה, הא גם בזמן הראשונים היה יכול לקרוא בלי כונה כראוי. ואפשר לומר שגם לתוסי' צריך שיכול לקיים שניהם כשאר האנשים כלומר שאם יכול לקיים שניהם באופן שונה כגון בשעה שמחזיר אבידה יכול לתת פרוטה לעני בפיו או בידו השמאלית יתכן שגם לשיטת תוסי' פטור. וקצת ראייה שאם לא תימא הכי למה צריך קרא שעוסק במצוה פטור ממצוה היינו שלא יניח מצוה זו ויעשה מצוה אחרת שהרי אינו יכול לקיים שניהם. וזה תימא שמהיכי תיתי נימא שיניח מצוה שעוסק בה כדי לעשות אחרת אלא ע"כ כדכתיבנא שהחידוש בעוסק במצוה שפטור אפי' ביכול לקיים שניהם ע"י אופן שונה משאר בני אדם. ואפשר לדחות בב' אופנים אופן אחד שהפסוק לפטור ממצוה אחרת הוא

אפי' כשעוסק רק בהכנה למצוה ובהולך לדבר מצוה והזדמן לו מצוה אחרת לקיימה שהוא שעדיף שיקיים מצוה גמורה מאשר הכנה למצוה קמ"ל. אבל זה דוחק לומר דהגמ' אומרת לגבי מחזיר אבידה שפטור מליתן פרוטה לעני מטעם עוסק במצוה ושם עוסק במצוה עצמה וכדאיתא בנמוק"י פ"ב דיבמ' שגם טיפול באבדה מיחשב כמצוה ולא כהכנה למצוה ולמד זאת מכהן בביה"ק שהוא שיטמא כדי להחזיר אבידה. הרי שמיחשב כדבעידנא דעקר ללאו עביד ליה למצוה עי"ש. לכן נראה יותר שהחידוש שאע"פ שבמצוה שעוסק עכשיו יכול לקיים אח"כ, אפי"ה אין צריך לעסוק במצוה השניה שהיא מצוה עוברת וכגון העני שלא יחכה לו עד שיגמור לטפל באבידה ודו"ק. וכן מוכח במג"א סימן ל"ח סק"י שמביא מתה"ד סימן ז' מעשה שהיו מסובין במשתה נשואין במנחה בשבת והרבה גאונים פטרו מלהתפלל מנחה דס"ל כדעת רש"י דהטעם דפטורין משום דהעוסק במצוה פטור ממצוה וא"כ אין חילוק בין זמנם לזמנינו. אבל להרא"ש דס"ל דלאו עוסקי במצוה הם אלא הטעם שאינם יכולים לכוין א"כ אנו שבלאו הכי אין מכוונים כ"כ חייבים וכו'. ולי"נ דהמקיל לא הפסיד וכו' ובלבד שהתתן מיסב עמהם שאז הוי מצוה לדעת רש"י וכו' עכ"ל. ולכאורה אינו מובן דהרא"ש יחלוק על הדין של העוסק במצוה ואדרבה לשיטת הרא"ש אין מ"ד שסובר שהעוסק במצוה חייב במצוה אחרת אלא ע"כ כונתו שלרש"י שטעם המחייבין שושבינין בק"ש הוא משום דלית ליה עוסק במצוה פטור ממצוה, ממילא לדין פטור ממצוה. וטעם המחייבים שאינו טרוד וממילא יכול לקיים שניהם ולכן חייבים וא"כ בזמנינו שאין אנו מכוונים כ"כ ממילא חייבים דזה יכול לקיים שניהם אבל לשיטת רש"י שפטורים למ"ד העוסק במצוה פטור ממצוה אחרת אף שאינם טרודים וא"כ ע"כ ס"ל שגם ביוכל לקיים שניהם פטור העוסק במצוה ולכן גם בזה"ז פטורים הרי נתבאר שיכול לקיים שניהם פטור העוסק במצוה ולכן גם בזה"ז פטורים הרי נתבאר שיכול לקיים שניהם היינו כדרכו, דאלי"כ גם להרא"ש נחייב בזמן הראשונים שיכול לקיים ולהתפלל בלי כונה כ"כ כמו בזמננו ומוכח מזה שדעת רש"י שגם ביכול לקיים שניהם פטור וג"כ סובר שמיחשב כעסוקין במצוה אע"פ שאינו מתפלל בכונה כמו שפטור בזמן הראשונים לשובינין מק"ש למ"ד העוסק במצוה וע"כ שמיחשב עסוקין אע"פ שאין מפריע למצוה אחרת ודו"ק.

ד. פטור מהמצוה, דחוויה או הותרה:

והנה בעוסק במצוה שפטור ממצוה אחרת יש לחקור באם הוא פטור מהמצוה לגמרי ודומה להותרה לו מצוה אחרת או שאינו אלא דחוויה. ולכאורה זה תלוי בשני השיטות תוס' והג"א דלשיטת תוס' שהפטור אינו אלא באינו יכול לקיים שניהם מסתבר שאינו אלא דחוויה וכמו בכל עשה דוחה לא תעשה שאינו אלא דחוויה, אבל לשיטת הג"א שהפטור בעוסק במצוה פטור גם ביכול לקיים מצוה אחרת, יותר מסתבר שהותרה שאילו היה דחוויה למה פטור ביכול לקיום שניהם. אמנם אין זה מוכרח שאפשר גם לשיטת תוס' זה הותרה אלא שכך נאמרה הלכה שרק באינו יכול לקיים שניהם הותרה וביותר למה שצידדנו שגם לתוס' אינו אלא ביכול לקיים שניהם לכאורה מוכרח שהוא מטעם הותרה שלא מצינו דחוויה במקום שיכול לקיים שניהם. ונפק"מ בחקירה באם עסק במצוה וקיים שניהם האם נחשב לו למצוה או שאין מצוה כלל ואפילו לסברת תוס'

משכחת לה שיקיים שניהם באופן שפטור, כגון אין יכול לקיים כדרכו וקיים שלא כדרך לסברה שנתבאר לעיל.

והנה בטור או"ח סימן ל"ב ס"ו, וז"ל: גרסינן במכילתא לזכרון בין עיניך מכאן אמרו המניח תפילין כקורא בתורה והקורא בתורה פטור מן התפילין וכתב רב שמואל בר חפני ליתא להך ברייתא דהא רבנן קשישי דתורתן אומנותן מניחין תפילין ומברכין עליהן ואי לאו דחובה הוא לא הוּוּ מברכין עליהן וכו' עכ"ל. ובב"י שם כתב, וז"ל: כ"ז כתב הרא"ש וגם הרב רבינו נסים כתבה שם וכתב דאפשר דטעמא דמילתא משום דהעוסק במצוה פטור מן המצוה אי נמי שהעוסק בתורה אינו צריך אות שדברי תורה הן עליו אות וכו' וסברה קמא דהרב רבינו נסים נמי אתי שפיר דרבנן לא היו פוסקים מלימודם כדי להניח תפילין דהא בשעת תפילה הוא דמנחי להו ובמכילתא לא פטר אלא שלא יפסוק מלימודו אפילו את"ל דרבנן קשישי היו פוסקים מלימודם כדי להניח תפילין ל"ק דמכילתא מיירי במי שתורתו אומנתו כגון רשב"י וחביריו אבל מי שאין תורתו אומנתו כ"כ לא מיפטרי וכו'. ועוד י"ל דאפילו רשב"י וחביריו אם רצו להניח תפילין מברכין עליהם דהא דפטרי היינו אם לא רצו להפסיק אבל אם באו להפסיק חיובי מחייבי ומברכין עליהם וכו' עכ"ל. וכונת הב"י שלסברה קמא דרבינו נסים ניחא היינו שלסברה שפטור מטעם שתורה עצמה אות סובר הב"י שאף שבשעה זו אינו עוסק בתורה אלא בתפילה מ"מ כיון שתורתו אומנתו יש לו אות של תורה ופטור כל היום מתפילין אבל לסברה קמא שהוא מטעם עוסק במצוה פטור ממצוה אינו אלא עוסק במצוה וחייב בתפילין. ומה שכתב הב"י בתירוץ הב' דאפילו רשב"י אם רצה להפסיק חייב ומברך על התפילין, אפשר לפרש ב"ב אופנים: אופן אחד שהיינו אין איסור למי שתורתו אומנתו להפסיק כדי להניח תפילין ומכיון שהפסיק כבר שפיר מתחייב באותו רגע שהרי כבר אינו עוסק בתורה. אופן ב' שאף שפטור מהמצוה מ"מ אם מקיים יש לו מצוה ויכול לברך ולא מיבעי לשיטת ר"ת שנשים מברכות על מצות עשה שהזמן גרמא אע"פ שאינם מחויבות מ"מ אם עשו יש להם מצווה כאינו מצוה ועושה ומברכים על זה. א"כ ה"ה שמברכים על המצוה שפטורים ממנה מצד שעסוקים במצוה אחרת מ"מ בעשה קיים מצוה כאינו מצוה ועושה. ולפ"ז מיושב גם אם נאמר שעוסק במצוה פטור ממצוה מטעם הותרה ואעפ"כ מברכים שהרי גם אצל נשים מצות עשה שהזמן גרמא הם בגדר הותרה ומ"מ מברכים, אלא אפילו לחולקים על סברת ר"ת אכתי אפשר שאינם חולקים אלא בנשים שפטורות מהמצוה ואינה מצוה כלל אצלם, משא"כ בעוסק במצוה פטור מהמצוה אינו אלא פטור אבל המצוה בודאי מצוה היא שהרי אותו אדם חייב במצוה. והנה מלשון הב"י משמע שבתירוץ זה מיושב גם לסברה בתרא של רבינו נסים והוא שפטור על תורתו אומנתו מתפילין אינו משום שעוסק במצוה אלא שאינו מחויב במצוה כי יש לו אות אם קיים המצוה בודאי יש לו מצוה וזה דוחק דודאי מסתבר שמה שכתבנו אינו אלא לשיטת ר"ת שנשים מברכות על מצות עשה שהז"ג אבל לחולקים על דעה זו שנשים שכיון שאין חייבות אינן יכולות לברך מסתבר שה"ה כאן שאינו מברך. ועיין בדומה לזה בהרא"ש הלכות ציצית שכתב שטלית שאולה אף שפטור מציצית מ"מ אם מניחה מברך עליה ודומה לנשים שמברכות וה"ה בענינו כיון שאין צריך אות זה דומה לטלית שאולה ודו"ק.

אופן שני בפירוש הבי"י שכונתו שגם לסברה שהפטור בעוסק בתורה הוא משום שאינו צריך אות מ"מ היינו דוקא בזמן שעוסק בתורה אבל ברגע שפוסק ומברך להניח תפילין באותו רגע חוזר לחיובו ושפיר מברך. ולכאורה לפמ"ש"כ יש להקשות על מה שכתב הרעק"א בתשובות סימן ס"ח שדן באבא אמר לו השקיני מים שלך למי"ד כיבוד אב משל אב ופטור ליתן לו מים ואמו אומרת לו השקיני מים שלך למי"ד כיבוד אב משל אב ופטור ליתן לו מים ואמו אומרת לו השקיני מים משלי שחייב ליתן לאמו. ומסתפק הרעק"א אם רוצה להקדים ולתת לאביו משלו אם נאמר שכיון שפטור מלתת לאביו ממילא אין מצוה כזאת וחייב לתת לאמו וכתב הרעק"א וז"ל: ומה דכתב מעכ"ת דמה"ט דחסרון כיס כיון דליכא מצוה לשמוע בכה"ג לאביו ממילא צריך לשמוע לאמו זה אינו כיון דבעצמותו חל עליו חיוב דכיבוד אב אלא דהתורה לא חייבתו בחסרון כיס ומ"מ אם עושה כן לא מיקרי בכלל אינו מצוה ועושה דהמצוה בעצמותו מקיים כדינא אלא דאינו חושש לחסרון כיסו וכנותן המעות במתנה לאביו וממילא מקיים המצוה כדינא. הגע עצמך אם נזדמן לו ב' מצוות עשה, באחד אין בו חסרון כיס ובאחד צריך ביזבוז יותר מחומש בנכסיו וכי נאמר דאסור לעשות המצוה בממונו ולבטל מצוה אחרת כיון דאינו מחויב לעשות המצוה דחסרון כיסו יותר מחומש כדאיתא בשו"ע, נשתקע ולא נאמר דמ"מ מקיים המצוה כתיקונה ואין בזה גירעון במה דרוצה לאבד ממונו הי"נ בני"ד, לזה נראה בפשיטות דהבן יכול לעשות כמו שירצה עכ"ל הרע"א. והנה מה דפשיטא ליה להרעק"א שיכול לעשות כמו שירצה לכאורה זה רק לשיטת הבי"י אבל לסברת רב שמואל בן חפני שסובר שלפי המכילתא שפטור מן התפילין אם מניחם אין מברך עליהם לכאורה משמע דלא כהרעק"א שמ"ש פטור של עוסק במצוה מפטור שאין חייב לבזבז ממונו יותר מחומש הרי בשניהם חייב בעצמותו ואפשר לחלק בין אם הפטור מטעם מצוה או מטעם שפטור לבזבז ממונו דבנדון הפטור בתפילין שהפטור הוא מטעם שעוסק במצוה בזה אפילו רוצה להכניס עצמו לחיוב עדיין אין זה אלא כאינו מצוה ועושה אבל בנדון דהרעק"א שהטור מצד בזבוז ממונו שזה אינו אלא קולא ולכן במקום שרוצה להיכנס לחיוב זה מצוה גמורה ולכן יכול לכבד אביו ודוחק ועוד שהרא"ש מדמה פטור טלית שאולה לנשים וע"כ ס"ל להרא"ש שגם טלית שאולה זה קולא בחיוב אף שאינו מטעם פטור ממונו, לכן נראה לבאר שכונת הרעק"א כמו שכתב בהמשך התשובה בהגהות בנו שמשמע שיעקר הסברה שאה"נ שפטור לבזבוז ממונו אבל אחרי שבזבוז יש לו מצוה לכבד אביו יותר מאמו. ועיי"ש בהגהות שמדמה הרעק"א לדין של המג"א בסימן תרל"ט שאין אדם חייב ללכת לסוכת חבירו מ"מ אם הלך מברך ומקשה המג"א הרי אין אדם חייב ללכת לסוכת חבירו וא"כ איך יכול לברך הרי פטור שמצטער כמו בגשמים יורדים לתוך סוכתו שאין לברך ומתוך הרעק"א שאין זה דומה שבגשמים בשעת קיום המצוה הוא מצטער אבל בסוכת חבירו הטירחא זה לפני שישב בסוכה שצריך ללכת, אבל כשיושב בסוכה אין זה כלל טירחא ולכן חייב ומשמע שה"נ בכיבוד אביו שאה"נ שפטור אבל אחרי שבזבוז חייב בכיבוד אביו.

ה. פסיקת ההלכה:

והנה בשו"ע או"ח סימן ל"ח ס"ז בהלכות תפילין פסק השו"ע שחתן ושושביניו וכל בני חופה פטורים מתפילין משום דשכיח שכרות וקלות ראש ובסימן ע' פוסק השו"ע שחתן פטור מק"ש ולא פסק שם לגבי שושביניו מה דינם ומשמע שחייבים. וע"כ שפוסק כ"י שילא וכשיטת תוס' ש"י שילא סובר העוסק במצוה פטור מהמצוה ולא כרש"י שסובר ש"י שילא חולק על הדין דעוסק במצוה דהרי בסימן רס"ז בחו"מ פסק השו"ע ששומר אבידה כשו"ש וכרב יוסף ב"ק נ"ו וטעם דר' יוסף משום שמפטר לתת פרוטה לעני משמע שפוסק שעוסק במצוה פטור ממצוה, אמנם שם איתא בגמרא עוד טעם ברי' דרחמנא שעבד בע"כ ולפי"ז יש לדחות ואפשר שפוסק כרש"י וכ"י שילא שלא סובר פטור בעוסק במצוה ולפי"ז יובן מה שפסק בשו"ע בסימן ל"ח ס"ח שכותבי תפילין ותגריהם פטורים מהנחת תפילין כל היום זולת בזמן ק"ש ותפילה עכ"ל. ולכאורה צ"ע שהרי בגמרא סוכה שם איתא שפטורים מכל מצות התורה לקיים דברי ר' הגלילי שעוסק במצוה פטור מהמצוה ולמה פסק השו"ע שחייב אפילו בתפילין ולפמשי"כ מתורץ שהשו"ע לא סובר כר"י הגלילי שעוסק במצוה פטור ממצוה אלא סובר שהעוסק במצוה חייב במצוה ולכן חייבים בתפילין וזה שפטורים כל היום מתפילין צריך לומר מטעם שכתבנו לעיל שתפילין דומה לתורה ונדחה גם מדבר שאין בו משום עוסק במצוה כמו במצות ת"ת שנדחה מפני צרכי הגוף והנ"י בתפילין.

והנה מהדין שכותבי תפילין פטור מתפילין מכל המצות לכאורה נדחה סברת אהבת חסד ומתוס' שבועות שכתבו ששומר ממון עניים חשיב שו"ש משום פרוטה דר"י מוכח דלא כאהבת חסד עי"ש בסוגיא, שאין נשבעין על הקרקע ואע"פ שזה אותו מצוה מיקרי עוסק במצוה, שהקשה לדעת הר"ן הובא בשו"ע חו"מ סימן ע"ב ששואל ספר מחבירו אין חייב באונסים שאין כל הנאה שלו כיון שיש לו מצוה של השאלת ספרים ומיפטר מפרוטה דר"י עי"ש. והקשה האהבת חסד הרי כל השאלת כלים יש מצוה גמ"ח (ובאמת כתב בפנים יפות פרשת אם כסף תלוה שאין מצוה בהשאלת כלים כיון שהכלי נפחת ורק להלות כסף יש מצוה כיון שאין מפסיד ועי"ש שהביא ראיה לזה מהר"ן) ומתוך האהבת חסד שמת"י עוסק במצוה פטור ממצוה רק ממצוה אחרת כגון עוסק בהזרת אבידה פטור מצדקה אבל העוסקמבהשבת אבידה אינו פטור מהשבת אבידה אחרת. וכן בעוסק בצדקה לעני זה אינו פטור מלתת צדקה לעני אחר לכאורה מכותבי תפילין שפטור מהנחת תפילין משמע שגם בעוסק במצוה זו תפילין פטור מהנחת תפילין שזה זכוי הרבים ועיין בתשובות רעק"א סימן י"ג שכתב שאין מצות תפילה בציבור מצוה חשובה וספק אם אפשר בשביל זה לערב עירובי תחומין ואע"פ שבגמרא התירו לשחרר עבד מטעם מצוה דרבים שאני והתירו אפילו מצוה דאורייתא ותפילה בעשרה זה מצוה דרבים. ומתוך הרעק"א שרק לזכוי הרבים שיהיה להם מנין חשוב מצוה אבל בשביל המתפלל היחידי לא נתיר לו איסור וכן הביא הרעק"א מהרא"ש מו"ק סימן ג' עי"ש ואפ"ל הי"ע בכתיבת תפילין ואע"פ שבשחרור זה מזכה לעשרה ומשלים מנין ומזכה לכל הציבור וכאן בפרשה שכותב אינו ראוי אלא לאדם אחד מ"מ כיון שעוסק בכתיבת הרבה פרשיות הרי זה כעוסק בצרכי ציבור ואף בכותב לאדם אחד זה מזכה יחיד ואין דומה להנחת תפילין אכן אין לפרש שהמצוה כאן גמ"ח במה

שכותב תפילין שא"כ צריך להיות שה"ה במה שעוסק בשאר דברים נצרכים לבריות יהא פטור מכל המצות ואף לפמשי"כ לעיל בשם הפנים יפות שבכלים אין מצות השאלה ורק בספרים יש מצוה ומסתבר שבתפילין דומה לספרים וא"כ המצוה משום גמ"ח א"א לומר כך, דכל הסברא שהשאלת כלים נפתחין ואין חייב בגמ"ח בממונו אלא בגופו אבל כאן בתפילין שמוכרם וכמבואר בשו"ע מוכר זה ודאי דומה להלואת כסף שחייב לעניים ולעשירים אך אפ"ל שאגב אורחא נקט שמוכר ששאר דברים אין דרך למוכרם רק כדי ותפילין למכור אין פטור עוסק במצוה וכמבואר במג"א שם סק"ח ומדוייק כך מרש"י שכתב לתגריהם למכור למי שצריך להם משמע דאם עושה להשתכר לא מירי עוסק במצוה ועיין בתירוץ ב' שבמשתכר אם עיקר כונתו למי שצריך מיקרי עוסק במצוה ודו"ק.